

סקירות

Review by: ר' בונפיל, מ' ברויאר, ד' שוורץ
Zion / ציון, Vol. 52 (תשמ"ג), חוברת ב (מ"ח), pp. 217-222

Published by: [Historical Society of Israel/](http://www.hsi.org/)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70037905>

Accessed: 04/12/2011 16:40

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at
<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

סקירות

ביבליוגרפיה לתולדות ישראל בתקופה ההלניסטית רומית, 1976–1980. לוקטה ונערכה על ידי מנחם מור ואוריאל רפפורט (פרסומי מרכז זלמן שזר: סדרת ביבליוגרפיות לתולדות עם ישראל. ירושלים: החברה ההיסטורית הישראלית, תשמ"ב).

רב הוא העניין שמגלה עולם המחקר בתולדות ישראל בתקופה ההלניסטית-רומית, אולי יותר מכל תקופה אחרת בתולדותינו. הסיבה העיקרית לכך ברורה לכל מי שמתבונן, לדוגמה, בכותרתו של ספרה שימוש הבסיסי לתקופה שבין 175 לפנה"ס – 135 לסה"נ: E. Schürer, *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ*. אולם דא"עא: החזענינות זו לא באה אלא מתוך ראיית תולדות ישראל בתקופה זו כרקע לתופעה שהיתה במהרה לישות אחרת, הנצרות. אף חוקרי העולם הקלאסי המרכים לעסוק בנושא זה, אינם בוחנים אותו כעניין העומד בפני עצמו, אלא כהיבט נוסף של התמונה שמציג חקר תולדותיהן של האימפריות אשר פרשו את כנפיהן על חלק זה של העולם. מצב זה, שתולדות ישראל נחקרים בעולם בעיקר כרקע לנצרות או כענף של מחקר העולם ההלניסטי-רומי, בוודאי מוכן ולגיטימי, כרם הוא עשוי להביא להדגשתם של היבטים מסוימים של תולדותינו ולהתעלמות מאחרים. ובמה שנוגע לצד המקצועי של חקר ההיסטוריה, שהוא עיקר ענייננו כאן, הרי ברור כי אף כאן – בעולם של כתיב עת, אנציקלופדיות, ביבליוגראפיות וכדומה – קובעת השפעתם של שני התחומים האמורים: אנו נשענים, בעיקרו של דבר, על כלים הבנויים מסביב ל-Bible מכאן והעולם הקלאסי וספרותו מאן.

בארץ, כידוע, נחקרים ונלמדים תולדות ישראל, בכל התקופות, כמקצוע עצמאי. אולם מטבעם של דברים, קיים צורך ליצור גם את הכלים הבסיסיים של מקצוע זה. במסגרת זו יש לראות את המפעל הביבליוגרפי המבורך של מ' מור וא' רפפורט, אשר הכרך שלפנינו הינו מפירותיו החדשים (וראה כבר: א' רפפורט, 'ביבליוגראפיה לתולדות ישראל בתקופה ההלניסטית והרומית, 1946–1970', מחקרים בתולדות עם ישראל וארץ ישראל, ב' [תשל"ב], עמ' 247–321; הנ"ל [בשיתוף עם מנחם מור], ביבליוגרפיה לתולדות ישראל בתקופה ההלניסטית והרומית, 1971–1975 [בשכפול: המכון ללימודים מתקדמים של האוניברסיטה העברית בירושלים, תשל"ז]). מצד אחד, מראה רשימת הקיצורים הארוכה (עמ' VII–XIII) את המגוון הרחב של ספרות מקצועית – ברובה תיאולוגית או קלאסית – שממנה לוקטה הביבליוגראפיה, אך מצד שני מציג תוכן העניינים (עמ' XV–XVII) פירוט נושאים מתולדות ישראל בתקופה זו, לפי חלוקה המוכתבת על-ידי צרכי ותחומי התעניינותו של מי שעוסק בהם כמקצוע עצמאי.

כמובן, מתעוררות כמה שאלות הכרוכות בתהליך הכנת ביבליוגראפיה מסוג זה, ואציין כאן שתיים מן החשובות שבהן: הגדרת 'תולדות ישראל' ותיחום 'התקופה ההלניסטית-רומית'. העורכים אינם נוקטים עמדות מפורשות בשאלות אלה, אולם מבדיקת 770 (!) הפריטים הרשומים ניתן להעלות כמה וכמה מסקנות. 'תולדות ישראל' נתפשות במובן רחב, הכולל היבטים תרבותיים, ספרותיים, דתיים ועוד, אך תוך הענקת עדיפות מוצדקת למחקרים הקושרים תחומים אלה להיסטוריה במובן המובהק (ראה, למשל, ההערה בראש המדור על פילון, עמ' 56, והמבחר המוגבל ביותר של מאמרים על 'חוק ומשפט', עמ' 71); כמו כן כלולות גם תולדות תפוצות ישראל בתקופה זו. לעומת זאת, 'התקופה ההלניסטית-רומית' מוגדרת, ככל הנראה, באורח

מצומצם מאוד: מימות אלכסנדר מוקדון ועד לחורבן הבית (עם כמה ספחים, כגון יוסיפוס ואגריפס השני, הקשורים בעיקרם לימי הבית). תיחום זה, המגביל קטיגוריה עולמית-אימפריאלית (התקופה הרומית, שנמשכה מאות בשנים לאחר החורבן) על-ידי קטיגוריה יהודית פנימית, הינו בעייתי מאוד, בדומה לתיחום אחר הרגיל אצלנו: 'תקופת הבית השני', הגדרה המתייחסת למעשה לתקופה שהחלה כמאתיים שנה לאחר שנבנה הבית. קשיים כאלה משקפים בעייתיות עמוקה בחקר תקופה זו, בעייתיות הנובעת כפי הנראה מחוסר ההתאמה האמור בין מגמותיו בחקר תקופה זו ובין אלה של אחרים, אשר קבעו את המסורת המקרית. אם איננו יכולים עוד להסכים על כינוי נאות לתקופה זו, כלומר, אם טרם נוכל להסכים לגבי גבולותיה ההיסטוריים ה'טבעיים' (שיבת ציון או אלכסנדר מוקדון מכאן, וחורבן הבית, מרד בר-כוכבא או עריכת המשנה מכאן), מכל מקום עדיף היה להשתמש בניסוח מדויק יותר, כגון: 'מימות אלכסנדר מוקדון ועד לחורבן הבית'.

מלבד עניינים עקרוניים אלה אין כמעט מה להעיר על ספרון שימושי זה. אף שניתן היה כמובן להצביע על אי-אלה פריטים חסרים, או להציע הפניות פנימיות (cross-references) נוספות, הרי אין לכך טעם או סוף. כן חסרה לעתים אחידות ברישומים (עורך לפני כותר, או אחרי; הזכרת שמותיהם של מתרגמים ושל סדרות; רישום השם המקורי של מהדורה מתורגמת, וכדומה) ובשימוש באקצנטים בלועזית, אבל אלה לרוב אינם אלא Schönheitsfehler; בדיקה של כמה עמודים מעלה, כי הפרטים העיקריים כמעט תמיד נכונים והמפתחות (לפי מחברים ונושאים) שימושיים ביותר. החלוקה לנושאים הגיונית ושימושית בדרך כלל; אמנם פעמים שהיא מפורטת מדי (לדעתי אין טעם בהפרדת פרושים מצדוקים או 'גויים ויהודים' מ'אנטישמיות') ובמקרים אחרים מתבקש כמדומה פרק נוסף (כגון 'היסטוריוגרפיה מודרנית'; ראה, למשל, מס' 84, 134, 156, 195, 263 ועוד; חמשת הפריטים הרשומים במפתח תחת הכותרת 'היסטוריוגרפיה' מתייחסים, מלבד מס' 84, להיסטוריוגרפיה עתיקה), אך עניינים כאלה, בסופו של דבר, אינם אלא שאלות של טעם והעדפה המסורות להכרעתם של העורכים.

לכסוף נציין בשורה טובה הכלולה בהקדמת הספרון: הביבליוגרפיה הוכנה בעזרת המחשב של אוניברסיטת חיפה, והעורכים מתעתדים לעדכנה, לתקנה, ולהשלימה על מנת שתכלול את הספרות מאז תחילת המאה (המהדורה הגרמנית האחרונה של ספרו הנ"ל של שירר). הם מציעים סיוע ביבליוגרפי שוטף לציבור המעוניינים וכן פונים אל הקוראים בבקשה להפנות אליהם הוספות ותיקונים. הנענים יתרמו בכך לתועלתו של מפעל חשוב זה.

דניאל שוורץ

Zur Geschichte der Juden in Deutschland des späten Mittelalters und der frühen Neuzeit (Monographien zur Geschichte des Mittelalters, Bd 24), hersg. Alfred Haverkamp, Stuttgart 1981

לפנינו קובץ מחקרים על סוגיות בתולדות היהודים בגרמניה מן המאה הי"ד עד המאה הי"ז. בעלי המחקרים השמיעו עיקרי דבריהם בכנס בינלאומי, שנערך באוניברסיטת טריר באוקטובר 1977. השתתפו בו מלומדים מגרמניה, משווייץ ומישראל. זימונם של חוקרי היסטוריה מישראל ומאזרחות אחרות לאכסניה אחת הוא כשלעצמו ראוי לכרכה, אך את ייחודו של הקובץ הזה יש לראות בכך, שהוא משקף תהליך של שיתוף פעולה מדעי והשפעה הדדית בין חוקרים יהודים וגרמנים בחקר תולדות ישראל בארצות גרמניה.

מבחינה זאת יש להעריך את מאמרו של אלפרד האורקאמפ, יוזם הקובץ ומהדירו, על 'רדיפות היהודים בזמן המוות השחור בתוך ההקשר החברתי של ערי גרמניה'. המחבר, מפעילי האגודה למען הבנה יהודית-נוצרית, מדיוויאליסט וחוקר בעל כישרון, דן בשאלת משקלם של מניעים דתיים, פסיכולוגיים, חברתיים ומדיניים במערכת הסיבות שגרמו להשמדתן של קהילות ישראל. על יסוד בדיקה מדוקדקת של תעודות, תאריכים ותנועות מקומיות הוא מגיע למסקנה, שאת שורשיהם של מאורעות הדמים אין למצוא בדרך כלל בתסיסה החברתית הפנימית בערים, ואף לא באימי המגפה הקטלנית. בעוד שהיו מקרים של התפרצות ספונטאנית של ההמון, הרי בהרבה ערים היתה ההסתערות על שכונת היהודים תוצאה של תכנון מדוקדק בידי כוחות מדיניים, שפעלו על פי האינטרסים הטריטוריאליים והכלכליים שלהם. לא הפיכות בהנהגת הערים קבעו את גורל היהודים, אלא יחסי הכוחות והאינטרסים בין הערים לבין השליטים האזוריים והממלכתיים. במיוחד נסתבך הגורל היהודי, הווה אומר, ה'שלטון' עליהם ועל כספם, בסכסוך הממושך מסביב לתביעתו של קארל הרביעי לכתר הרייך, שלצורך מימושה ניצל את כל מאבאיו הכספיים (השווה: D. Andernacht, 'Die Verpfändung der Frankfurter Juden 1349', *Udim*, III [1972], pp. 9–25; מ' ברויאר, "'מוות השחור" ושנאת-ישראל', בתוך: ש' אלמוג [עורך], שנאת-ישראל לדורותיה, ירושלים תש"ם, עמ' 159–171).

ניתוחו של האורקאמפ נוטה למקד את המזימה האנטי-יהודית לא בשנאת ההמון ולא במדיניותם של רבי המלוכה, אלא בתאוות הבצע והשלטון של השררות הטריטוריאליזם. למסקנה זו תורם מאמרו של ארנסט וולטמאר, אף הוא איש אוניברסיטת טריר, על קהילת שפייר שנקלעה שוב ושוב לחוך סבך המתחים שבין המלך, הבישוף והעיר, כשזו האחרונה הופיעה כחותמת גורלם של היהודים. הסוקר מחקרים מצוינים אלה עשוי להבחין בנטיית המוקד של שנאת ישראל ממערכת יחסי הגומלין הפרוטנאליים אל זירת הכוחות החברתיים והמדיניים האנוניים המופעלים, כביכול בעל-כורחם, כדינאמיקה של מתחים, לחצים ואינטרסים קבוצתיים. מכאן ועד לראיית מתכנני רצח היהודים כ'קרבנות' של מצבים חברתיים ומדיניים המרחק אינו רב. וצריך לשאול: כלום לא היה בידי השלטון לעשות למניעת ההתפרצות הרצחנית, במקום לשאת ולתת על חלוקת השלל שיפול בידיהם כתוצאה מההתרחשויות הצפויות בוודאות גמורה? העיתוי הרווח של פוגרומים, בימי שבתות וחגים של היהודים, כפי שמוכיח האורקאמפ, כלום אין הוא צריך להפנות תשומת לב אל ידיים מכוונות ומתכננות? ובעקבות מאמרו המאלף של פראנץ אירזגלר, גם הוא איש טריר, יש להוסיף ולשאול: מדוע אכן שפר גורלם של הלומבארדים, שעסקו אף הם בהלוואה בריבית קצוצה, מזה של היהודים? שאלות אלה יש להן כמובן משמעות לגבי מחקר תולדותיה של שנאת ישראל, והן אינן מופנות דווקא אל בעלי הקובץ שעשו את מלאכתם באמונה, אלא אל קהיליית החוקרים, שעדיין מקום רב להם להתגדר בו.

מאמר אחר המושך את תשומת הלב הוא של וולקר פראס, איש אוניברסיטת טיבינגן, על ועידת הרבנים בפרנקפורט בשנת שס"ג (1603) ותוצאותיה החמורות. על פרשה זו קיים תיעוד עשיר, רובו בשפה הגרמנית ומיעוטו בשפה העברית, כולל ארבע נוסחאות של החלטות הוועידה, שלוש בגרמנית ואחת בעברית

המקורית. פראס בדק לראשונה בדיקה יסודית את התיקים שבארכיון המדינה בווינה הקשורים בפרשה. מגמתו המוצהרת היא לראות את הדברים מתוך הפרספקטיבה של הקיסר רודולף השני ושל יועציו. תוך ניתוח מדויק של החלטות פרנקפורט על פי הנוסח הגרמני-הווינאי, מנסה בעל המאמר לשער את משמעותן בעיני הקיסר, על רקע מצוקתו הכספית של אוצר הממלכה וקיומן, במסגרת הרייך, של קבוצות כוח פוליטיות שונות בעלות מעמד אוטונומי – שתי תופעות שהיו כרוכות זו בזו. מכאן תשובה על שאלה שהטרידה חוקרים רבים: מה ראה רודולף, שיחסו אל היהודים היה נוח בדרך כלל, להאשים את משתתפי הוועידה במעשה בגידה ללא תקדים, בעוד שעיון קל בתולדות התוועדותיות ותקנותיהם של רבני אשכנז יכול להוכיח בעליל, שמבחינה מהותית לא חידש ועד פרנקפורט ולא כלום. אלא שבמרוצת כתיבתו לא נזהר פראס מלעשות את השקפת הקיסר יסוד להערכת כוונתם ופעילותם של יוזמי ועד פרנקפורט, הערכה היסטורית שקולה במשמע. כאן הכשילה אותו העובדה, שלא היה מסוגל, וככל הנראה אף לא היה מעוניין, להשוות את הנוסח הווינאי אל הנוסח העברי. אילו עשה כן, היה מגלה על נקלה שכל אותם גינוני סגנון, שנדף מהם ריח של חילול כבוד ריבונותו של הקיסר, לא היו אלא המצאותיו של המתרגם הגרמני (ארבע הנוסחאות של ההחלטות הועתקו זו ליד זו על ידי י' זימר בספרו *Jewish Synods in Germany* (During the Late Middle Ages, New York 1978, pp. 148–191).

במאמריהם של שני החוקרים הישראלים שהשתתפו בכנס הבינלאומי בולט היתרון הצומח מתוך מודעותו של חוקר תולדות ישראל בגולה למקורות ולמחקרים הכלליים והיהודיים כאחד. אריה מימון חוזר אל נושא המזימה שהועלתה על ידי הגמון מינץ בשנים 1515/16, לגרש את היהודים מכל שטחי הרייך, תוך תיאום בין כל השליטים הטריטוריאליים. נושא זה לא זכה עד כה לתשומת הלב הראויה לו. מימון מראה כיצד תכנית זו היתה כרוכה בניסיון להגביל את עוצמת הקיסר, ובשל כך נכשלה. גם דניאל י' כהן חוזר אל נושא שכבר חידש בו הרבה: הארגונים האזוריים של היהודים יושבי הטריטוריות השונות. אלא שהפעם הוא פונה אל הרבנויות האזוריות, ומגיש לקוראים סקירה המקיפה את הנושא מראשיתו במאה הי"ד ועד לשנות האמאנסיפציה. בעקבות יצחק בער ז"ל, שפתח בנושא זה תחילה, רואה כהן במגמת ההתאגדות ביטוי לדחף היהודי התמידי להגיע לידי התארגנות פנימית קהילתית. גם הוא נטפל לוועידת הרבנים בפרנקפורט ובודק בקפידה את מוצאם הטריטוריאלי של כל המשתתפים בה. בדיקה זו תורמת הרבה להבהרת תמונת הרבנות שבאותו פרק זמן ולהסבר של רשימת המשתתפים בוועידה והנעדרים ממנה. במיוחד יש לציין את הערותיו החשובות של כהן לגבי מהלך המחקר החברתי והמוסדי של תולדות יהודי גרמניה והצורך בראייה כוללת של כל מגוון הנתונים ההיסטוריים.

נזכיר עוד את מאמרו של ואלטר ראל, פילולוג מצרין, הסוקר את גלגולי הנוסחאות של 'שבועת היהודים', ואת הרצאתו של פראנטישק גראוס מאוניברסיטת באזל על המסורות ההיסטוריות של היהודים בימי הביניים המאוחרים, הרצאה יסודית ומקיפה, אם שגם היא סובלת מאי-ידיעת המקורות העבריים בלשונם (למשל: ספר אור זרוע אינו 'קובץ שאלות-תשובות' [עמ' 5]; ולא 'הצינות גילתה את המשמעות הלאומית של המכבים לגבי ההיסטוריה היהודית' [עמ' 16], אלא ר' דוד גאנו בספרו צמח דוד [1592]). מכל מקום משקף הקובץ מפנה בעל משמעות בדיונים של היסטוריונים מאומות העולם בסוגיות הקשורות בתולדות ישראל – באיחור של כמה וכמה דורות. בכנס שנערך בשנת 1974 (P.E. Szarmach [ed.]), *Aspects of Jewish Culture in the Middle Ages*, Albany 1974) הוציב ח"י ירושלמי על כך שעדיין מתעלמים מדיוואליסטים כלליים מן הגורם היהודי בתולדות ימי הביניים, וזאת מתוך מגמות תיאולוגיות ואידאולוגיות, שהם עצמם, לעיתים קרובות, אינם מודעים להן. דומה שהמשתתפים בקובץ שלפנינו היו מודעים למגמות אלה, ולכן נחלצו מהן בהצלחה.

Pier Cesare Ioly Zorattini, *Processi del S. Ufficio di Venezia Contro Ebrei e Giudaizzanti*, Firenze, Leo S. Olschki editore, 1980, 1982

[Fontes S. Officii Venetiarum ad Res Iudaicas Spectantes. Storia dell' Ebraismo in Italia. Studi e Testi, II-III. Sezione Veneta 1-2]

לפנינו שני כרכיו הראשונים של מפעל המבטיח להביא בפנינו כעתיד פירות נוספים רבים. המחבר שם לו למטרה לפרסם 'קורפוס' של כל המשפטים שבהם נשפטו יהודים בפני בית הדין של האינקוויזיציה הרומית בוויניציאה, למן ראשית פעולתו. המגמה הינה לפרסם את התיקים הנוגעים למשפטים אלה במלואם, בצורה שיטתית, ובלוויית ביאורים ככל האפשר. לפי עדות המחבר עצמו (כרך א', עמ' 9), הדגם שעמד בפניו בעת קבלת ההחלטה להתחיל במפעל ותכנונו היתה ההוצאה המהודרת של משפטי האינקוויזיציה בסידור ריאל, מאת הפרופ' חיים ביינארט (הוצאת האקדמיה הלאומית למדעים: *Records of the Trials of the Spanish Inquisition in Ciudad Real*, I-II, Jerusalem 1974-1981). נמצא איפוא מפעלו של המחבר, על פי הודאתו, מקבל את ההשראה מן המגמה, שנודעה לה תפוצה מיוחדת בעת האחרונה באוניברסיטה העברית ובאוניברסיטאות אחרות בארץ, לשקוד על הרחבתה ובסיסה של תשתית מחקר בתחום תולדות עם ישראל בדרך של פרסום מקורות. ועל כן נודעה חשיבות יתרה למפעל שלפנינו, שכן הוא מצטרף בצורה אורגנית למגמה זו.

לכל כך הקדים המחבר מבוא קצר, המסכם את העולה מן התיקים המכונסים בכרך. בכרך הראשון נוסף גם סיכום כללי על בעיית האנוסים כבעיה היסטוריוגרפית. על האנוסים ביישוב היהודי באיטליה בכלל ובוויניציאה בפרט, על טיבו של בית הדין של האינקוויזיציה בוויניציאה ועל דרכי פעולתו (עמ' 9-46). סיכומיו של המחבר במבואות הם תמציתיים ביותר ובעלי אופי תיאורי. ציוניו הביבליוגרפיים בהערות מעודכנים למדי ומעידים על שקידה רבה, ואף שאין המחבר בקיא לפי שעה בלשון העברית, ניכרים מאמציו להגיע לספרות המחקר הכתובה כלשון זו ולהפנות אליה בהערותיו. הרצאת הדברים מעידה שאין בכוונת המחבר להציג יותר מאשר פרקים של *histoire evenementielle*, שעניינם המשותף — משפטים שעסק בהם בית הדין של האינקוויזיציה. סדר הוצאתם של התיקים הוא כרונולוגי. אמנם בכרך הראשון כינס המחבר יחד את כל התיקים שנידונו בעת שהיה בית הדין בניהולם של הפראנצסקאנים — ניהול שנמשך עד שנת 1560, השנה בה הועבר לידי הדומיניקאנים. אולם אף כאן אין המחבר חורג מן ההגדרה הכרונולוגית, שלדבריו אף מעניקה לקבוצת התיקים המכונסים בכרך אופי של אורגאניות כלשהי (עמ' 9). כן מציין המחבר, כי התיקים המכונסים בכרך ב' והשייכים לעשור השנים הראשון של פעילות בית הדין בניהול הדומיניקאנים, אינם מאופיינים בתשומת לב מיוחדת מצידו של בית הדין כלפי יהודים ואנוסים (כרך ב', עמ' 8). לסיכום: המחבר מגיש כאן חומר רב ומעניין, אך אינו מבקש להשפיע בשלב זה על דרך קריאתו בו. לדעתו, חכים אנו לו על כך חוב גדול, חיבורו הוא בחינת שירות לציבור, שיוכל לעסוק בו לפי דרכו ולהסיק ממנו מסקנות בתחומי התעניינותו.

החיבור ישרת בוודאי את חוקרי תולדות עם ישראל בבירורן של פרשיות שונות שיש לתיקן האינקוויזיציה המתפרסמים כאן נגיעה אליהן, כגון: משפטם של שני סוכנים פורטוגאליים, האחד של דונייה גראסיה מנדס המפורסמת, והשני של אחותה דונייה בריאנדה (כרך א', עמ' 225-247, 251-263, ובמבוא, עמ' 55-59, וראה גם כרך ב', עמ' 67-96, ובמבוא עמ' 15-16). חוקרים המעוניינים בחקר חייה הפנימיים של הקהילה היהודית בוויניציאה ימצאו בוודאי עניין בחומר הנוסף המוגש כאן על פרשת הגט המפורסם, תמריוניטורצו, ומסתבר כי למרות כל מה שנכתב על פרשה זו עדיין הונח מקום לרוצה להתגדר בה (כרך ב', עמ' 49-66, ובמבוא, עמ' 24-26). אף חוקרי תולדות הספר העברי והדפוס העברי בוויניציאה ישמחו למצוא כאן פרסום אינטגרלי של התיק הנוגע לגזירה נגד הספרים העבריים משנת שכ"ח, שנידונה קודם לכן במאמרו

של גרנדל (P.F. Grendle, 'The Destruction of Hebrew Books in Venice 1568', *PAAJR*, XLV) [1978], pp. 103–130; כרך ב', עמ' 139–172, ובמבוא, עמ' 22–24).

ומן הפרט אל הכלל. חוקרים בתחום ההיסטוריה החברתית של עם ישראל ימצאו בוודאי עניין רב במשפטים כמשפטו של Aaron Francoso di Sarzana, שהואשם כי נטבל ארבע פעמים לנצרות כדי להנות מן התרומות שניתנו לפי המנהג הליאוניטיים (כרך א', עמ' 67–78, ובמבוא, עמ' 49–50). נפתח כאן צוהר לעולמם של העניים ולמקומו של העוני בין שאר הגורמים אשר עיצבו את כוח משיכתה של הנצרות לגבי הציבור היהודי באיטליה במאה ה־16. זהו נושא שרק לאחרונה החלו חוקרים – וביניהם גם חוקרי ההיסטוריה הכללית – נותנים את דעתם עליו (ויש בו משום גרוי מיוחד, שכן המחקר ההיסטורי בשאלת העוני בכלל הוא תחום חדש למדי). דומה שלא רק לחוקרי תולדות ישראל יביא החיבור ברכה, כי אם גם לחוקרי תולדותיה של הריפובליקה הוויניציאנית, אשר יוכלו להסתייע בחינים המתפרסמים כאן להסקת מסקנות בנושאים החורגים מן 'ההיבט היהודי' של משפטי האינקוויזיציה. נסתפק בדוגמה אחת. שאלה שלא הוכרעה היא אם היתה מדיניותה של ויניציאה כלפי הכנסייה הרומית בעלת קווים מנחים ברורים, המושחתים על עקיבות 'ליברלית', אם לאו. עובדה היא שממשלת 'השררה' עמדה תמיד בתוקף על זכותה הבלעדית להנהיג את משפטה בגבולות שלטונה ולהגן על האינטרסים של נתיניה. עמדה זו יצרה מתח מסוים בינה לבין השלטונות הכנסייתיים (הן רומיים והן ויניציאניים), ומתח זה יכול היה להזין תקוות לליברליות ולסובלנות דתית בקרב חוגים הטרודוקסיים בני התקופה (קרי: בעיקר פרוטסטנטים, אך לעניינו – גם יהודים) ואף להתפרש ברוח זו על ידי ההיסטוריוגרפיה המאוחרת. כאחד הביטויים לעמדתה זו של הממשלה הוויניציאנית ניתן בהחלט להצביע על העובדה, שנציגי השלטון הסקולארי שולבו בצורה אורגנית במערכת המשפט האינקוויזיציוני, כדי לפקח עליו ולהבטיח שדיוניו והחלטותיו לא יפגעו במשפטי העיר ובאינטרסים שלה ושל נתיניה. נמצאו איפוא המשפטים שלפנינו מעמידים נקודת הסתכלות נוחה גם לבחינתו של 'ההיבט היהודי' של השאלה העקרונית האמורה לעיל: במחצית השנייה של המאה ה־16 מסתמנת לכאורה מגמה של הרעה ביחסיה של הממשלה הוויניציאנית עם הכנסייה. הרעה זו ניתנת להתפרש על רקע התחזקות של המגמות הקונטר-רפורמיסטיות בכנסייה בשנות השישים של המאה, ועל רקע תקיפות גוברות של התביעה הכנסייתית בתחום הפוליטי למן אמצע שנות השמונים (תהליך שבמובן מסוים ניכר שיאו בחרם שהטיל פאולוס החמישי נגד ויניציאה בשנת 1606). האם ניתן איפוא למצוא מגמה עקיבה ושיטתית מקבילה במערכת המשפטים האינקוויזיציונית ובפסקי השופטים, או שמא השפעתם של נציגי השלטון הסקולארי אינה ניכרת מעבר להגנה הכללית על האינטרסים של ויניציאה ושל נתיניה וביטוייה אם כן נקבעים ad hoc בכל מקרה ומקרה? ועוד: אף אם נאמר כך, הניכר בתחום זה של ההגנה על האינטרסים הוויניציאניים ההיבט של התחרות הכלכלית-הפוליטית בין ויניציאה לבין האפיפיורות על השליטה בים האדריאטי (שהרי אנקונה, הנמל המתחרה של ויניציאה, היה בתחום השלטון האפיפיורי), ואם כן, הניכר במהלך המשפטים משקלו של המימד היהודי בתחרות זאת, שהרי רבים מן הסותרים היהודים היו אנוסים פורטוגאליים?

כאמור לעיל, לא ביקש מהדיר הקבצים להרחיב את היריעה בשלב זה בדיונים כגון אלו, ואין לבוא אליו בטענה על כך. עניינו במתן שירות שבפרסום המקורות בתוספת מועטה משלו. החומר המוגש נשאר איפוא ברעננות שבראשונות, מושך ומעמיד אתגר, ולפיכך יש להודות למהדיר על המשימה הכבדה שנטל על עצמו, על ההתלהבות שבה ניגש לעבודה (שני כרכים, בהפרש זמן של שנה ומחצית השנה, לאו מלחא זוטראת היא!), על המאמץ ועל השקידה שהשקיע בה, ועל הענווה שבה הגיש את תוצר עמלו. ויש לעודדו להתמיד במלאכה באותה ההתלהבות ובאותה השקידה, מתוך ציפייה להמשך המפעל.